

Polónyi István–Timár János: Tudásgyár *vagy papírgyár?*

Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001, 165 oldal

Az oktatás az elmúlt évtizedekben Magyarországon is valóságos nagyüzemmé vált. A fejlettebb országokban a hetvenes és a nyolcvanas években végbement mennyiségi növekedéshez, valamint az oktatás szerkezetének átalakulásához hasonlóan Magyarországon is megfigyelhető a felsőoktatás létszámának robbanásszerű növekedése, új képzési szintek és formák megjelenése. Ezek a fejlemények az oktatás szerepének, fejlődési irányainak, az oktatásirányítás és -fejlesztés feladatainak újragondolását igénylik – különösképpen azokban az országokban, ahol (mint Magyarországon is) az oktatást túlnyomórészt közpénzekből finanszírozzák. Ehhez képest feltűnő, hogy Magyarországon az elmúlt tíz évben közgazdász tollából egyetlen ilyen tárgyú összefoglaló munka sem jelent meg.

A szerzők az oktatásfejlesztés, illetve az oktatás és a munkaerőpiac kapcsolatának elismert kutatói. Timár János nagyjából négy, Polónyi István pedig mintegy két évtizede publikál a témában. Mindkét szerző munkásságára jellemző, hogy erőteljesen cselekvésorientált, azaz hogy elsődlegesen azokra a problémákra koncentrálnak, amelyek a vizsgált jelenség fejlődését hátráltatják, és a negatív tendenciák megfordítását szolgáló cselekvési irányokat jelölnek ki.

A könyv hiányt pótol. Mégpedig kétféle szempontból is. Először is azért, mert a szerzők – elsődlegesen a nemzetközi összehasonlítás módszerének felhasználásával – összefoglalják az oktatás, a tudás és a gazdaság fejlődésének elmúlt mintegy fél évszázadban megfigyelhető tendenciáit, és ebben a kontextusban értelmezik és értékelik a magyar oktatásfejlődés, illetve -fejlesztés irányait, illetve problémáit. Másodsor azért, mert a könyv szerzői nem pusztán a problémák leltározására vállalkoznak, hanem a problémák megoldását szolgáló oktatásfejlesztési stratégia legfontosabb elemeit is kidolgozzák.

A könyv kulcstézise: a magyar oktatás minősége, az oktatásból kilépők tudása, az oktatás munkaerő-piaci kereslethez történő alkalmazkodása az elmúlt mintegy fél évszázadban romlott. A minőségromlás alapvetően két okra vezethető vissza: 1. a pedagógusok alacsony keresete, és a pedagógusok minőségének emiatt bekövetkező romlása; 2. „a közép- és felsőoktatásnak a társadalmi-gazdasági fejlettségünktől elszakadó, formális, mennyiségi fejlesztési kampányai”.

A szerzők abból indulnak ki, hogy a gazdasági fejlettség és a népesség iskolai végzettsége között szoros és pozitív korreláció áll fenn. A fejlettségi szint emelkedésével a népesség iskolai végzettsége is emelkedik. Többször és igen nyomatékosan hangsúlyozzák, hogy az iskolázás mennyiségének van egy, az adott gazdasági fejlettségnek megfelelő optimális szintje és optimális szerkezete; az oktatásnak az optimális szintnél nagyobb kiterjedése nem segíti elő a gazdaság fejlődését. Véleményük szerint a magyar és általában a szocialista/posztoszocialista oktatáspolitikai az elmúlt fél évszázadban ezt az alapvető összefüggést az figyelmen kívül hagyta, ezért az egész időszakra „az oktatás gyorsított fejlesztése” jellemző. Ez a stratégia – érvelnek – nem lehetett sikeres, hiszen – a gazdasági fejlettség és az iskolázottság mértéke közötti összefüggés

miatt – „az oktatásnak a gazdasági fejlettséget érdemlegesen meghaladó formális, mennyiségi fejlesztése nem növeli a munka társadalmilag hasznosuló, értéknövelő képességét”.

A szerzők először az oktatás minőségének problémáját járják körül. Az oktatás minősége a könyv szerint az iskolában szerzett tudás, ismeretek és készségek munkaerő-piaci hasznosulása: „az a fogalom tűnik a legjobbnak, amely az oktatás minősége alatt azt érti, hogy az oktatás eredményeként szerzett tudás, ismeretek és készségek minősége megfelel a végzeteket foglalkoztató vállalatok és szervezetek követelményeinek”. A magyar oktatás minőségi változásainak értékeléséhez háromféle információt használnak: 1. a tanulók és a felnőtt lakosság tudásszintjét, 2. a pedagógusok keresetét, végül 3. elemzik „a közép- és felsőoktatás ismétlődő, gyorsított, mennyiségi fejlesztési kampányait”. Az első információ közvetlenül a tudást méri, ami nyilván fontos eleme az oktatás minőségének, noha a minőség definíciójában szereplő munkaerő-piaci hasznosulásról nem szolgál információkkal. A pedagógusok keresete – legalábbis hosszú távon – a pedagógusok minőségének indikátora; tartósan alacsony pedagógusbérek mellett valószínűsíthető a pedagógusok kontraszelekciója. Az oktatásfejlesztési kampányok elemzése azt a célt szolgálja, hogy a szerzők igazolják: Magyarországon az elmúlt évtizedekben az oktatás, illetve az iskolába járás terjedelme meghaladta a gazdasági fejlettségnek megfelelő (optimális) szintet.

A szerzők véleménye szerint a tudásszintvizsgálatok az oktatás színvonalának hanyatló tendenciáját, illetve eredményeinek gyengeségét tükrözik.

A tanulók tudásszintjét nagyjából másfél évtizede az úgynevezett Monitor vizsgálatokkal mérik fel. Ez idáig összesen öt (1986, 1991, 1995, 1997, 1999) időpontban készült ilyen felvétel; ebből a szerzők az első négy felvétel eredményeire hivatkoznak, és egy felvétel (1995) eredményeit elemzik. A tanulók tudásának alakulásában (1986 és 1997 között) megfigyelhető tendenciákról a következőket állapítják meg: „A másfél évtizede folyó vizsgálatok szerint a magyar fiatalok szövegértelmezési teljesítménye a vizsgálatok kezdetén a nemzetközi átlag alatt volt, és 1995-ig a színvonal kissé csökkent.” Továbbá: „A magyar tanulók matematikai tudása az előbbinél jóval kedvezőbb és sokszínűbb képet mutat. Tanulóink teljesítménye e téren az átlagosnál jobb; az elmúlt években kissé gyengült, de még mindig az összehasonlításban részt vevő országok első harmadában, bár annak vége felé helyezkedik el. A természettudományos ismeretek színvonala kevésbé jó és az elmúlt években jelentősen romlott.”

A felnőtt lakosság tudásszintjét egy 1998-as nemzetközi összehasonlító vizsgálat alapján értékelik. Az átlageredmények alapján Magyarország 22 ország közül a 18. helyet foglalja el, a felsőfokú végzettségű magyar felnőttek pedig az utolsó helyen végeztek.

A közölt információk, különösen a legutolsó felvétel nemzetközi összehasonlításban gyenge eredményei súlyos minőségi problémákra hívják fel a figyelmet, és különösen aggasztó a felsőbb évfolyamokon tanulók gyenge teljesítménye. Hasonlóképpen figyelmet érdemelnek azok a jelek, amelyek az oktatás minőségének hanyatlására utalnak. Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy az oktatási színvonal hanyatló tendenciája véleményem szerint az időszak egészére nézve az idősorokkal nem igazolható. Halász Gábor¹ értékelése szerint, aki az 1999-es Monitor eredményeit is felhasználja, az „1999-es Monitor felmérés legfontosabb megállapítása...az, hogy – amint arra már az 1997-es adatok is utaltak – az olvasás-szövegértés eredményeknek az 1986-os felmérés óta megfigyelhető folyamatos csökkenése megállt.” (Kiemelés az eredetiben – G. P.). A fenti értékeléssel vágnak egybe azok az – ugyancsak a Monitoring felmérésekből származó

¹ Jelentés a magyar közoktatásról 2000. Szerkesztette: Halász Gábor és Lannert Judit. Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 2000. 312. o.

– információk, amelyeket a most hivatkozott Jelentés 510. oldalán szereplő 247. táblázatból olvashatunk ki. Itt az 1986 és 1995 közötti időszakra mért öt indikátor közül három mutat – egyes esetekben súlyos – teljesítményromlást, kettő viszont – bár kis mértékű – javulásra utal. Az 1995 és 1997 közötti változásokat mérő nyolc indikátorból viszont öt teljesítményjavulást mutat.

A harmadik fejezetben a szerzők a pedagógusok minőségének problémáját tárgyalják. A pedagógusok minőségének fontos indikátora a kereset, különösen a keresetek hosszú távú változása. Polónyi és Timár először a pedagógusok kereseteit nemzetközi összehasonlításban veszik szemügyre, majd a magyar pedagóguskeresetek időbeli pályáját vizsgálják. A nemzetközi összehasonlítás alapján megállapítják, hogy a pedagóguskeresetek (egy főre jutó GDP-hez viszonyított) nagysága viszonylag független a gazdasági fejlettségtől. A vizsgált „27 ország közül az első húszban a tanítók évi átlagos reálkeresete – kisebb eltérésekkel – 25 000 dollár (PPP) körül ingadozik, (...) a dél-európai országokban és a más kontinenseken levő Új-Zélandon és Dél-Koreában valamivel magasabb a pedagógusok keresete, mint Norvégiában, Japánban vagy Belgiumban. Mindezekről gyökeresen eltérően, a posztoszocialista Csehországban és Magyarországon kirívóan alacsony a tanítók keresete; csak mintegy egyharmad annyi, mint a nem sokkal fejlettebb dél-európai országokban és a még nálunk fejletlenebb ázsiai, dél-amerikai országok mögött is elmarad.” A keresetek időbeli pályáját vizsgálva pedig arra a következtetésre jutnak, hogy a „magyar pedagógusok kirívóan alacsony keresetét – a többi diplomáshoz hasonlóan – az ötvenes évek eleji ár- és bérrreform idején alakították ki. Ez a kereseti arány az államszocializmus négy évtizede alatt változatlan maradt, a rendszerváltás utáni évtizedben pedig számottevően romlott”. Az alacsony keresetek – érvelnek a szerzők – nem függetlenek attól, hogy a magyar oktatási szakigazgatás nem működik hatékonyan, egyebek mellett például a „felesleges létszámot még akkor se építették le, amikor a tanulók száma – az ismert demográfiai okok miatt – már gyorsan és jelentősen csökkent”. Hasonlóképpen alacsony a pedagógusok óraszámja. Felesleges létszám és alacsony óraterhelés rögzített oktatásra fordítható erőforrások mellett óhatatlanul alacsony keresetekhez vezet. Eközben a kilencvenes években a költségvetési szektoron kívül jelentős keresetdifferenciálódás és relatíve gyors keresetemelkedés volt megfigyelhető. A következmény: „Az elmúlt tíz év alatt a versenyszektorokban foglalkoztatottak és a pedagógusok keresete közötti különbség jelentősen nőtt.” A szerzők számításai szerint például 1938-ban egy átlagos egyetemi tanár egy átlagos feldolgozóipari munkás keresetének körülbelül nyolcszorosát kapta, 1957-ben már csak valamivel több, mint két és félszeresét, 1998-ban pedig be kellett érnie mintegy ötven százalékos kereseti előnnyel.

A keresetek mellett a szerzők háromféle információt vizsgálnak, amelyek a pedagógusok minőségének romlását igazolják. Először azt demonstrálják, hogy a pedagógusok körében jelentős a pályamódosítási szándék, illetve a pályaelhagyás. Másodszor megmutatják, hogy nemzetközi összehasonlításban a pedagógusfoglalkozás Magyarországon elnőiesedett. Végül a pedagógusképzésbe jelentkezők és felvettek arányának változását elemezve bemutatják, hogy a felvettek a jelentkezők egyre nagyobb hányadát teszik ki, és emiatt a felvételnél a minőségi szelekció szerepe csökkent. A szerzők fejtegetései és a közölt empirikus bizonyító anyag meggyőző, az összes indikátor ugyanabba az irányba mutat: a pedagógusok minősége romlott.

A fejezet záró részében a szerzők egy, a pedagóguskeresetek rendezését célzó javaslatot körvonalaznak, amely belátható időtávon érzékelhető keresetemelkedést tenne lehetővé, ugyanakkor természetesen fájdalmas és jelentős strukturális átalakításokkal is járna (iskolabezárások, pedagóguslétszám-csökkentés). A strukturális átalakításra – érvelnek a szerzők – egyébként is sor kerülne, mert demográfiai okokból az iskolába járó

népesség csökkenése várható, tehát célszerű és érdemes a strukturális átalakítást összekapcsolni a keresetek rendezésével.

A negyedik fejezetben a szerzők oktatásfejlesztési elképzeléseiket fejtik ki, különös tekintettel a korábbi fejezetekben tárgyalt minőségi problémákra, illetve az optimális (a gazdasági fejlettségnek megfelelő) oktatási létszámra. Külön vizsgálják az alapfokú, a középfokú oktatás fejlődését, és viszonylag nagy terjedelmet szentelnek a felsőfokú oktatás fejlődési problémáinak. Súlyos gondokat elsősorban a középfokú és a felsőfokú oktatás fejlődésében látnak. Rámutatnak, hogy a középfokú oktatásban a csökkenő korosztályi létszámok miatt a meritési arányok növekednek, ami a tanulók minőségének romlásához vezethet, ugyanakkor a létszámcsökkenés a nem is olyan távoli jövőben már a felsőoktatásba felvettek körében is minőségi szelekciós problémákat vet fel. Kiemelik, hogy külön kell kezelni a cigány gyermekek iskoláztatásának problémáit. Ezekből elsősorban azt a következtetést vonják le, hogy a középfokú oktatás minőségét erőteljesen javítani kell ahhoz, hogy a tanulók tudásszintje ne romoljon. A felsőoktatás fejlődését és minőségét a szerzők szerint „az erőltetett, mennyiségi fejlesztés három nagy kampánya határozta meg”. A szerzők az első és a második kampánnyal viszonylag kis terjedelemben foglalkoznak, elég részletesen elemzik viszont a harmadikat, amely a kilencvenes években zajlott le.

A kilencvenes években lezajlott létszámemelkedést több okra vezetik vissza: 1. az érettségizettek száma demográfiai okokból nőtt, 2. a rendszerváltozást követően az elhelyezkedési lehetőségek romlottak, 3. a felsőoktatási intézményekben növekvő részében csökkentek a minőségi követelmények, 4. a diplomás pályakezdekők elhelyezkedési lehetőségei jobbak voltak, mint az érettségizetteké, 5. a felsőoktatási intézmények igyekeztek a hallgatók létszámát növelni, s ezáltal az állami költségvetési támogatást maguk számára biztosítani, mert magas költségszintjük miatt létszámleépítésre számítottak. A felsőoktatás irányítása pedig támogatta a felsőoktatási intézmények érdekeinek érvényesülését, mert az a vélemény dominált, hogy az ország szakemberellátottsága elmarad a fejlett országokétól. A szerzők hiányolják, hogy a létszámnövekedést nem előzte meg megfelelő stratégiai tervek kidolgozása, és rámutatnak arra, hogy a fejlesztési célok kijelölésekor figyelembe kell venni a képzés tényleges költségeit. A mennyiségi fejlesztés stratégiája nézetük szerint összefügg a tudományos elemzések hiányával, valamint azzal, hogy az oktatási költségek a költségvetést, illetve az adófizetőket terheli.

A felsőoktatási létszám növekedése – hangsúlyozzák a szerzők – túlképzéshez vezet, a magasabb iskolázottságú munkavállalók kiszorítják az alacsonyabb iskolázottságúakat a munkaerőpiacról, eközben a munkanélküliség nem csökken, a kiszorítási hatás miatt a szegénység nem mérséklődik. A túlképzés legfontosabb bizonyítékának azt tekintik, hogy nemzetközi összehasonlításban vizsgálva „iskolázásunk formális szintje (...) jóval meghaladta a gazdasági fejlettséghez kapcsolódó nemzetközi trendvonalat”

A kilencvenes évek felsőoktatási fejlődésének elemzéséhez két megjegyzést fűznék. Először, a szerzők a felsőoktatási létszám növekedésének elsődleges okát három létszámfejlesztési kampányban látják. A kampány terminusát a szakirodalomban olyan folyamatok leírására használják (pontosabban: a nyolcvanas évek magyar közgazdasági irodalmában használták – lásd például *Bauer Tamás*, *Fazekas Károly*, *Kornai János*, *Köllő János*, *Soós Károly Attila* munkáit), amelyeket valamilyen irányító központ kezdeményez, indít el, a rendelkezésre álló erőforrások bevetésével támogat, illetve kikényszerít. A kilencvenes években megfigyelt létszámnövekedés ebben az értelemben nem tekinthető kampány következményének. Az oktatási tárca nem elindítója és kikényszerítője volt a létszámnövekedésnek, inkább arról van szó – amint ezt a szerzők is megfogalmazzák –, hogy támogatta a létszámnövekedést, illetve nem tanúsított ellenállást vele szemben.

Másodsor: a kilencvenes években megfigyelt felsőoktatási létszámnövekedés munkaerő-piaci következményeiről véleményem szerint egyelőre kevés határozott állítást fogalmazhatunk meg, részben kutatások hiányában, részben pedig azért, mert a következmények kibontakozásához hosszabb időre van szükség. Lehetséges, hogy a szerzők által vázolt negatív tendenciák fennállnak, az is lehetséges, hogy a jövőben e negatív hatások erőteljes jelenléte kimutatható lesz. Vannak azonban olyan empirikus megfigyelések, amelyek nem támasztják alá a felsőoktatási kibocsátás munkaerő-piaci értékesülésére vonatkozó következtetéseiket. Két megfigyelést említhetek: 1. a felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatalok munkanélkülisége a kilencvenes években mindvégig csökken, és ugyanígy csökken a középiskolai végzettségű fiatalok munkanélküliségi rátája is; 2. a felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatalok relatív kereseti előnye a kilencvenes években mindvégig növekszik.

Az ötödik fejezetben a szerzők az elemzésből levonható oktatáspolitikai következtetéseket tárgyalják. A fejezetben először összefoglalják az oktatás fejlődésének a korábbi fejezetekben tárgyalt tendenciáit, az oktatáspolitikai számára releváns tanulságait, valamint a negatív tendenciák megállítását és a helyzet javítását célzó legfontosabb oktatáspolitikai stratégiai elemeket, majd az oktatáspolitikai legfontosabb megoldandó problémáit, az oktatási szakigazgatás működési zavarait, végül az oktatáspolitikai stratégia és a politikai demokrácia néhány összefüggését tárgyalják. Az ötödik fejezet gyakorlati szempontból a könyv legfontosabb része, mert az elemzett tendenciák, illetve a belőlük levonható következtetések itt cselekvési programként fogalmazódnak meg, a szerzők egy hosszú távú oktatáspolitikai stratégia vázlatát dolgozták ki, és osztják meg az olvasóval.

A karcsú kötet több mint egyharmada függelékeket és mellékleteket tartalmaz. A függelékekből az érdeklődő olvasó részletesen megismerheti a gazdasági fejlődés, valamint a munkahelyek, a foglalkozások és a képzettség szerkezetének nemzetközi összehasonlításban feltárható összefüggéseit, betekintést nyerhet az oktatástervezés munkaerő-megközelítésen alapuló „szocioökonómiai” módszertanába, tanulmányozhatja a gazdasági fejlődés és az oktatáspolitikai összefüggésének egy matematikai modelljét, végül esettanulmányyszerű ízelítőt kaphat a fejlődő országokban főként a hetvenes években lezajlott felsőoktatás-fejlesztés vadhajtsaiból. A mellékletek a szövegközi ábrák teljes adatanyagát tartalmazzák, a kritikai hajlamú vagy kételkedő olvasó a mellékletek felhasználásával ellenőrizheti a szerzők számításait, vagy akár saját ízlésének megfelelően újrászámolhatja és újraértelmezheti az adatokban megbúvó tendenciákat és összefüggéseket.

A könyv mindazok érdeklődésére számot tarthat, akiket foglalkoztat Magyarország fejlődésének egyik legfontosabb problémája, az oktatás állapota, illetve fejlesztése. A szerzők gondolataikat közérthető megfogalmazásban teszik közzé, ezért a könyv üzenetei nemcsak szűk szakmai közönség számára hozzáférhetők. Ez esélyt ad arra, hogy a könyv megállapításai és különösképpen az oktatáspolitikai stratégiával kapcsolatos javaslatok széles körben váljanak ismertté, és a problémákról, a helyes fejlesztési irányokról folyó termékeny vitát indítsanak el.

Galasi Péter